

मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक शिक्षामा भाषाहरूको प्रयोग योजना तथा पाठ्यक्रमको विकास

१. पृष्ठभूमि

मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्नको लागि नेपालमा सकारात्मक नीति तथा वातावरण बन्दै गएको छ । विद्यालय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमले सन् २०१५ भित्र ७५०० प्राथमिक विद्यालयहरूमा मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक शिक्षा कार्यक्रम लागू गर्ने लक्ष्य लिएको छ । यो चुनौतिपूर्ण लक्ष्यहरू पूरा गर्नका लागि सरकारी तथा गैर-सरकारी तहबाट सामुहिक रूपमा काम गर्नुपर्ने देखिन्छ । शिक्षा विभागले पनि निकट भविष्यमा गैर-सरकारी सङ्घ-संस्थाहरूसँग बहुभाषिक शिक्षामा कसरी काम गर्ने भनेर योजना ल्याउन खोजेको देखिन्छ । तर कस्तो योजना आउने हो र कहिले देखि त्यो योजना लागू हुने हो निश्चित भने भएको छैन । शिक्षा विभागले मातृभाषामा आधारित शिक्षासम्बन्धी अभिमुखिकरण कार्यक्रम पुस्तिका २०६६ पहिलो संस्करण २०६६, दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली शिक्षणका लागि शिक्षक निर्देशन २०६६ र बहुभाषिक शिक्षा कार्यान्वयन निर्देशिका २०६६ पहिलो संस्करण २०६७ प्रकाशित भईसकेको छ । भाषा विकास केन्द्र नेपालले सहयोग समाज नेपाल, दाङ र लिम्बु भाषा विकास संस्था, फिदिमको सहयोगमा बहुभाषिक शिक्षा कार्यक्रमका लागि सहयोगी पुस्तिका (नेपालमा बहुभाषिक शिक्षा) प्रकाशित गरेर वितरण गर्ने र क्रममा छ । अन्य सङ्घ-संस्थाहरूले पनि यो क्षेत्रमा काम गर्ने योजनाहरू बनाइ रहेको पाउँछौं । अब हामीहरूले बनाएका योजनाहरू कसरी प्रभावकारी ढङ्गबाट कार्यान्वयनमा जाने हो त्यो भने भविष्यले नै बताउने छ ।

बहुभाषिक शिक्षा कार्यक्रमलाई प्रभावकारी तरिकाबाट लागू गर्नका लागि अझै पनि समुदायको जागरूकता, भाषाहरूको अवस्था र प्रयोग, पाठ्यक्रमको विकास, पाठ्यसामग्रीहरूको निर्माण र वितरण, शिक्षक तालिम, विद्यालय प्रशासन तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको कार्य क्षमता र दक्षता अभिवृद्धिको बारेमा त्यति व्यापक रूपमा छलफल तथा प्रयासहरू हुन सकेको छैन । यो आलेखमा आधारभूत शिक्षाको पूर्व प्राथमिक तथा प्राथमिक तहको १-५ कक्षासम्म भाषाहरूको अवस्था र प्रयोगको योजना के कसरी गर्ने र कुन आधारमा पाठ्यक्रमको विकास गर्ने भन्ने बारेमा छलफल चलाउन खोजेको छु ।

विद्यालय शिक्षा क्षेत्र सुधार योजना र बहुभाषिक शिक्षा निर्देशिकाले आधारभूत तहको शुरूका कक्षाहरूमा मातृभाषाको माध्यमबाट पठन पाठन गर्न गराउन सकिने व्यवस्था गरेको छ । तर पूर्व प्राथमिक तह तथा त्यो भन्दा माथिका कक्षाहरूमा भाषाहरूको अवस्था के हुने, र कुन आधारमा भाषाहरूको प्रयोग गर्ने सोको योजनाको बारेमा मौन छ । मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक शिक्षा कार्यक्रमको मूल उद्देश्य प्रत्येक बालाबालिकाहरूले आफ्नो मातृभाषाको माध्यमबाट शिक्षा शुरू गर्दै बिस्तारै नेपाली तथा अङ्ग्रेजी भाषाको माध्यमबाट पढ्न सक्ने बनाउनका लागि बलियो जग र धारणाको विकास गराउनुको साथै जीवनपर्यन्त सिकारू बनाउनु र मातृभाषाहरूको संरक्षण र विकासबाट उनीहरू संस्कृतिको जगेर्ना गर्नु हो ।

२. भाषाहरूको प्रयोग योजना

आधारभूत शिक्षाको पूर्व प्राथमिक तथा प्राथमिक तहको शुरूको (१-५) कक्षामा मातृभाषा, नेपाली र अङ्ग्रेजी भाषाको अवस्था के हुने र के कसरी कुन मात्रामा प्रयोग गर्ने भन्ने बारेमा टुङ्गो नलागिकन बहुभाषिक शिक्षा कार्यक्रम कार्यान्वयनको चरणमा जाँदा यसले अपेक्षाकृत सफलता हासिल गर्न नसकेको अनुभव हामीसँग छ र भोलि गर्नसक्ने पनि देखिँदैन । तसर्थ मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक शिक्षा कार्यक्रम कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी, सफल र दिगो बनाउनका लागि भाषाहरूको प्रयोग योजनालाई ठीक व्याख्या र व्यवस्थित पनि गरिनु पर्दछ ।

पूर्व प्रथमिक तहको दुई वर्ष र प्राथमिक तहको १ देखि ५ कक्षासम्म मातृभाषा, नेपाली भाषा र अङ्ग्रेजी भाषाहरूको प्रयोग के कति मात्रामा कसरी गर्ने भन्नेबारेमा योजना बनाउनु पर्दछ । नेपालको सन्दर्भमा यी तीनैवटा भाषाहरूको संयोजन र प्रभावकारी प्रयोगको लागि अग्रिम योजना अनिवार्य रूपमा बनाउनु पर्ने हुन्छ । किनभने बालबालिकाहरूमा शिक्षाको बलियो जग बनाउन र राम्रो धारणाको विकास गर्न मातृभाषाको

आवश्यकता छ । त्यस्तै गरी राष्ट्रिय सन्दर्भमा आफूलाई स्थापित गर्नको लागि नेपाली भाषाको उत्तिकै महत्त्व हुन्छ । फेरि आजको विश्वव्यापीकरणको जमानामा अङ्ग्रेजी भाषाको प्रयोग अनिवार्य भएको छ । त्यसैले आज हामीले अहिलेका विद्यार्थीहरूलाई विश्वस्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्नसक्ने शिक्षा दिन जरूरी छ । किनभने आफ्नै शिक्षाले उत्पादन गरेको जनशक्तिलाई आफ्नै देशभित्र रोजगारी दिनसक्ने क्षमता राज्यले बनाइ सकेको छैन । तसर्थ मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक शिक्षामा मातृभाषा, नेपाली र अङ्ग्रेजी भाषाहरू संयोजन गर्नको लागि ठीक योजना बनाउन सक्नुपर्दछ । त्यसका लागि एउटा योजना तथा प्रक्रियाहरू प्रस्ताव गर्दै सबैको रचनात्मक सुझावको अपेक्षा पनि गर्दछु ।

Model of Mother Tongue Based Multilingual Education in Nepal

Revised: 18 June 2010

Mol= Medium of Instruction, TLM= Teaching Learning Materials

Basic Primary Education	Grade One	Mol=L1	Use L1 (ML) to teach all subject to ML children Use L1 (NL) to teach all subject to NL children	Teach L3 using L1 (ML/NL) for oral literacy skill Develop literacy skills in L2 (ML/NL) using primer
	Grade Two	Mol=L1	Use one extra subject in both ML and NL	Teach L3 as a subject using L1 (ML and NL) Teach L2 to NL as a subject using NL
	Grade Three	Mol=L1	L1=Mol + MT Subject All subject is teach using L1	Use L1 to teach L2 and L3 (oral + written) Using primer in L2 and L3
	Grade Four	Mol= L1 with Subject	L2= Mol Here is L2 means Nepali + subject L3 is teach using L2 and L1 + subject	
	Grade Five	Mol= L1 + subject	L2+L3 = Mol Here is L2 means Nepali + subject	
Grade Six	L1 is a subject with Script if needed L2 /L3 = Mol + L2/L3 as subject			
Pre-Primary Edn	Mol=L1 2nd Year	L1 is use as Medium of instruction to develop four literacy skills using TLM Literacy skills are Listening (L), Speaking (S), Reading (R) and Writing (W)	Develop oral literacy in NL to ML and ML to NL using alphabet	
	Mol=L1 1st Year	MT of Minority Language speaking children (ML) MT of Nepali Language speaking children (NL)	Develop oral literacy skill in ML & NL to the children	Develop oral Literacy skill in L2

Language Acquisition Situation in Primary Level, Grade 1 - 5

Copy Right: Pushker Kadel, Language Development Centre-Nepal, Kathmandu

(पृष्ठ ५, नेपालमा बहुभाषिक शिक्षा, २०६७ (२०१०) पुस्तकबाट साभार)

- २.१ कार्य क्षेत्र स्तरीय भाषा विकास समितिको गठन - विद्यालय प्रशासन, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, स्थानीय तहका भाषा तथा शिक्षा क्षेत्रमा काम गर्ने व्यक्तित्वहरू, जिल्ला पाठ्यक्रम समन्वय समितिको प्रतिनिधि, शिक्षक, पत्रकार, लेखक तथा अभिभावकहरूको सदस्यता रहने गरी भाषा विकास समिति गठन गर्ने । यसको काम, कर्तव्य, अधिकार तथा जवाफदेहिता के के हुने सबै निश्चित पनि गर्ने ।
- २.२ जिल्ला पाठ्यक्रम समन्वय समिति, भाषा विकास समिति, विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा विद्यालयहरूको संयुक्त बैठक बसेर भाषाहरू (मातृभाषा, नेपाली र अङ्ग्रेजी भाषा) को प्रयोग र विकासको बारेमा निर्णय गर्ने - प्रस्ताव गरिएका योजनाहरूलाई आधार बनाएर आधारभूत शिक्षाको प्राथमिक तह र सो भन्दा माथि भाषाहरू प्रयोग के कसरी गर्ने ? माध्यम भाषाहरू शुरूको अवस्थामा र विस्तारै कक्षा बढ्दै जाँदा त्यसको मात्रा र के कति हुने ? कक्षा पाँचसम्मको पढाइमा मातृभाषा, नेपाली र अङ्ग्रेजी भाषाहरूको प्रयोग कसरी गर्ने ? बालबालिकाहरूलाई कक्षा ६ वा सोभन्दा माथिको शिक्षा लिन नेपाली माध्यम वा अङ्ग्रेजी माध्यमबाट लिन सजिलो बनाउन प्राथमिक तहमा भाषाहरूको बारेमा के कस्तो रणनीतिहरू तय गर्ने भन्नको लागि विज्ञहरूसँग परामर्श गर्ने आदि काम गरी सकेपछि भाषाको विकास र प्रयोगको योजनालाई मूर्त रूप दिने ।
- २.३ भाषाहरूको प्रयोग र विकास योजनालाई अभिभावक, शिक्षक तथा अन्य सरोकारवालाहरूलाई जानकारी दिने र छलफल चलाउने - एकदिने कार्याशालामा सबै सरोकारवालाहरूलाई उपस्थित गराएर प्रस्तावित योजनालाई छलफल गरी प्रयोगका लागि लिखित निर्णय गर्ने । जसले गर्दा भोलि कुनै पनि वाहनामा कसैले यसको बारेमा अनावश्यक बखेडा खडा (सस्तो राजनीति) गर्न नसक्ने बनाउने ।

- २.४ भाषाहरूको लेखन प्रणाली विकास गर्ने र प्रयोगको लागि सरोकारवालाहरूको सहमति जुटाउने - विद्यालयमा भाषाहरूको प्रयोग योजनाको पहिलो उद्देश्य बालबालिकाहरूलाई गुणास्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु हो भने दोस्रो हाम्रा भाषाहरूमा भएका ज्ञान, सीप तथा जानकारीहरूबाट बालबालिकाहरूलाई प्रशिक्षित गराउनु र यो सँग-सँगै हाम्रा भाषाहरूको संरक्षण, विकास र प्रयोगका लागि बालबालिकाहरूलाई तयार पनि गर्नु हो । यहि मान्यतामा आधारित भएर मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक शिक्षाको बारेमा बुझ्न र सहयोग गर्नको लागि सबै सरोकारवालाहरूलाई मन, वचन र कर्मले तयार बनाउनु पनि हो । यहि प्रयोजनलाई केन्द्रमा राखेर भाषाहरूको लेखन प्रणाली विकास गरिनुपर्दछ । लिपिको बारेमा हामी बीचमा रहेको बुझाइको समस्यालाई तर्कसङ्गत तरिकाबाट हल गरिनु पर्दछ ।
- २.५ भाषाहरूको प्रयोग र विकास योजनालाई अन्तिम रूप दिएर स्विकृतिको लागि जिल्ला पाठ्यक्रम समन्वय समितिमा पेश गर्ने - यसको बोदार्थ जिल्ला शिक्षा कार्यालय, क्षेत्रिय शिक्षा निर्देशनालय र शिक्षा विभागमा पनि पठाउने । यो हामीले बनाएको योजनाले भोलि अन्य विद्यालयमा भाषाहरूको प्रयोग गर्न र विकास गर्नको लागि मार्ग निर्देश हुन सकोस भन्ने भावनाका साथ योजनाहरू तयार गरिनुपर्दछ ।

३. पाठ्यक्रमको विकास

मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक शिक्षा कार्यक्रमलाई ठीक, प्रभावकारी र सफल ढङ्गले कार्यान्वयन गर्नका लागि कस्तो पाठ्यक्रम आवश्यक हुने हो निश्चित गरिनु पर्दछ । वर्तमान केन्द्रीय पाठ्यक्रमले नेपाली भाषालाई माध्यम भाषा, मातृभाषा र अङ्ग्रेजी भाषाहरूलाई विषयगत रूपमा पढाउने व्यवस्था गरेको छ । अब यो मान्यतामा विकास भएको पाठ्यक्रमलाई मात्र आधार मानेर मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक शिक्षालाई प्रभावकारी तरिकाबाट लागू गर्न सकिदैन ।

भाषाहरूको प्रयोग योजनालाई अनुसार वर्तमान पाठ्यक्रमले तोकेको सिकाइ उपलब्धीहरूलाई कायम राख्दै थप उपलब्धीहरू के के आवश्यक पर्दछ, सो को आधारमा पाठ्यक्रमको निर्माण गर्नुपर्दछ । यसरी विकास गरेको पाठ्यक्रमको आधारमा पढ्न पाएका बालबालिकाहरूले भोलि कक्षा ६ वा सोभन्दा माथिका कक्षाहरूमा नेपाली वा अङ्ग्रेजी भाषा मध्ये कुनै एउटा भाषाको माध्यमबाट आफ्नो शिक्षा प्रभावकारी रूपमा नियमित गर्न सक्नेछन । नीजि विद्यालयको विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धीभन्दा यी सरकारी विद्यालयको विद्यार्थीहरूको शैक्षिक उपलब्धी उत्कृष्ट बनाउन सकिनेछ । जसले गर्दा नाफामुखी नीजि विद्यालयहरूमा अभिभावकहरूको लगानीलाई स्वतः निरूत्साहित गर्न सकिनेछ । राज्यले बनाएको योजना बमोजिम शिक्षामा गरेको लागनीको प्रतिफल पनि देखिन थाल्नेछ । तसर्थ पाठ्यक्रमको विकास गर्ने बेलामा निम्न लिखित बुँदाहरूलाई ध्यानमा राखेर काम गर्नु पर्दछ भन्ने परिकल्पना गरेको छु ।

- ३.१ मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक शिक्षाको सिकाइ उपलब्धिहरू के के हुने र वर्तमान पाठ्यक्रममा के के थप गर्नुपर्नेछ, त्यसको बारेमा विषयगत रूपमा सूचि बनाउने - भाषा विकास र प्रयोग योजना, केन्द्रीय तहमा पाठ्यक्रमको बारेमा भए गरेका कामहरू, नीतिनियमहरूको सिमाभित्र रहेर पाठ्यक्रमको ढाँचा तयार गर्नुपर्दछ । वर्तमान पाठ्यक्रममा भएका राम्रा तथा बलिया पक्षहरू के के छन, मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक शिक्षाका लागि प्रस्तावित पाठ्यक्रममा थप के के गर्नु पर्ने हो आदिको बारेमा कक्षा तथा विषय अनुसार विस्तृत रूपमा व्याख्या गर्नुपर्दछ । वर्तमान पाठ्यक्रमको सिकाइ उपलब्धिहरूलाई समावेस गरेर मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक शिक्षाका सिकाइ उपलब्धिहरूलाई पनि पाठ्यक्रममा समावेस गर्नुपर्दछ ।

- ३.२ सिकाइ उपलब्धि मापन गर्ने आधारहरू तय गर्ने - थप गरिएका सिकाइ उपलब्धि मापन गर्नका लागि मापन गर्ने आधारहरू तय गर्नुका साथै वर्तमान पाठ्यक्रम भएका सिकाइ उपलब्धिहरूलाई मापन गर्न प्रयोग गरिएका आधारहरूमा केहि थप तथा सुधार त आवश्यक छ छैन निश्चित पनि गर्ने । मूल्याङ्कनका लागि राम्रो साधन तथा प्रक्रियाहरूलाई स्विकृत गराउन प्रस्ताव गर्ने ।

- ३.३ शिक्षण सिकाइका लागि आवश्यक पर्ने सामग्रीहरूको व्याख्या वा निर्धारण गर्ने - पाठ्यक्रममा नै कक्षा तथा विषय अनुसार के कस्ता शिक्षण सिकाइका सामग्रीहरू आवश्यक पर्ने हो, त्यसको व्याख्या तथा विवरणहरू निश्चित गर्ने ।
- ३.४ मूल्याङ्कन र अभिलेखका आधारहरू निश्चित गर्ने - प्रस्ताव गरिएका मूल्याङ्कनको साधन तथा प्रक्रियाहरूलाई (Assessment tools and criteria) निश्चित गरी प्रयोग गर्नका लागि निर्णय लिने ।
- ३.५ पाठ्यक्रमलाई निश्चित ढाँचामा लेखेर जिल्ला पाठ्यक्रम समन्वय समितिबाट स्विकृति लिने र त्यसलाई पाठ्यक्रम विकास केन्द्र शिक्षा विभागलाई बोदार्थ पठाउने ।
- ३.६ पाठ्यक्रमलाई छाप्ने र प्रयोगका लागि वितरण गर्ने

यसर्थ कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आधारभूत चरणहरू पूरा गरी सकेपछि मात्र कक्षागत पाठ्यसामग्री निर्माणको लागि प्रक्रियाहरू अगाडि बढाउनु पर्दछ । मेरो बुझाइमा आजसम्म हामीले यी पक्षहरूलाई विशेष ख्याल गरेर काम गर्न सकेका छैनौ, जसले गर्दा बहुभाषिक शिक्षा कार्यक्रमले अपेक्षाकृत प्रतिफल दिन सकेको छैन । यसका लागि हामी सरोकारवालाहरू समयमै सचेत र जागरूक हुनु परेको छ ।

पुष्कर कडेल
कार्यक्रम निर्देशक, भाषा विकास केन्द्र नेपाल
इमेल: kadel_ldc4@wlink.com.np
मिति: २६ पुस २०६७ (10 January 2011)